

آثار منفی فضای مجازی بر طهارت چشم از منظر اسلام

فاطمه هاشمی لاله

چکیده

در عصر دیجیتال، فضای مجازی به یکی از اصلی‌ترین عرصه‌های زندگی انسان تبدیل شده است. با وجود مزایا و فرصت‌هایی که این فضا در حوزه‌های مختلف آموزشی، ارتباطی و اقتصادی فراهم کرده است، تهدیدات متعددی نیز به همراه دارد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها آسیب به طهارت چشم است. طهارت چشم، مفهومی بنیادین در اخلاق اسلامی، به کنترل نگاه و پرهیز از تماشای مناظر و محتواهای حرام اشاره دارد. در تعالیم قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، چشم به‌عنوان دریچه‌ای به قلب و روح انسان معرفی شده است و گناहانی که از طریق آن وارد می‌شوند، منشأ بسیاری از لغزش‌های اخلاقی و معنوی و حتی اجتماعی به شمار می‌آیند. این مقاله به بررسی آثار منفی فضای مجازی بر طهارت چشم از منظر اسلام پرداخته است. در این راستا، ابتدا مفهوم طهارت چشم در اسلام و اهمیت آن در تعالیم قرآن و احادیث شرح داده شده است. سپس به تحلیل محتوای فضای مجازی و تهدیدات ناشی از آن، به‌ویژه در زمینه تصاویر و ویدئوهای غیر اخلاقی پرداخته شده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که کنترل نگاه و حفظ طهارت چشم، تنها یک وظیفه فردی نیست، بلکه یک مسئولیت اجتماعی است که نیازمند تلاش هماهنگ میان افراد، خانواده‌ها و جامعه است. بهره‌گیری از تعالیم اسلامی و ابزارهای نوین فناوری، می‌تواند به کاهش اثرات منفی فضای مجازی کمک کند و زمینه‌ساز تقویت ارزش‌های اخلاقی و دینی در جامعه باشد. هدف این پژوهش کاربردی است و به روش تحلیلی توصیفی گردآوری شده است. این مقاله تلاش دارد تا با تأکید بر اهمیت موضوع، بستری برای اقدامات مؤثر در جهت مقابله با این معضل فراهم آورد.

کلید واژه: آثار، طهارت چشم، فضای مجازی، اسلام

مقدمه

در دنیای امروز، فضای مجازی به یک بخش جدایی‌ناپذیر از زندگی انسان‌ها تبدیل شده است. با گسترش شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های اینترنتی و پلتفرم‌های ارتباطی، دسترسی به اطلاعات و محتوا به گونه‌ای بی‌سابقه تسهیل شده است. با این حال، این فضای گسترده نه تنها بستر رشد علمی و اجتماعی را فراهم کرده، بلکه به ابزاری برای ترویج محتواهای غیر اخلاقی و انحرافی نیز تبدیل شده است. یکی از مهم‌ترین آسیب‌هایی که فضای مجازی به همراه داشته، تأثیرات منفی آن بر طهارت چشم و روح انسان است.

در فرهنگ اسلامی، طهارت چشم جایگاهی ویژه دارد و به عنوان یکی از ابزارهای اصلی حفظ سلامت معنوی و ارتباط با خداوند مطرح است. در قرآن کریم و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، تأکید بسیاری بر کنترل نگاه شده است، زیرا چشم دریچه‌ای است که می‌تواند قلب انسان را تحت تأثیر قرار داده و او را به مسیر گناه یا تقوا سوق دهد. در حدیثی از امام علی (ع) آمده است: «چشم‌ها کلید گناهان‌اند»^۱. این بیان نشان‌دهنده نقش حیاتی کنترل نگاه در پیشگیری از انحرافات اخلاقی و تقویت ایمان است.

فضای مجازی با ارائه تصاویر، فیلم‌ها، و محتوای غیر اخلاقی که اغلب به سادگی در دسترس قرار دارند، به تهدیدی جدی برای طهارت چشم تبدیل شده است. این تهدید نه تنها بر فرد، بلکه بر بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی جامعه تأثیر می‌گذارد. به ویژه جوانان و نوجوانان که بیشتر در معرض این محتوا قرار دارند، ممکن است به تدریج نسبت به ارزش‌های دینی و اخلاقی بی‌تفاوت شوند.

با توجه به این چالش، بررسی آثار منفی فضای مجازی بر طهارت چشم از منظر اسلام، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. این مقاله با استناد به آیات قرآن، احادیث نبوی و سخنان اهل بیت (ع)، به تحلیل این مسئله پرداخته و تلاش می‌کند راهکارهایی عملی برای حفظ طهارت چشم و مقابله با این آسیب‌ها ارائه دهد. بررسی این موضوع، گامی در جهت آگاهی‌بخشی و تقویت بنیان‌های معنوی جامعه به شمار می‌آید.

^۱ غررالحکم: ۹۵۰

مفاهیم

طهارت چشم

طهارت: پاکی، پاک شدن، پاکیزگی^۲

طهارت چشم در اسلام به پاک بودن نگاه و خودداری از دیدن آنچه شرعاً ممنوع است (مانند نگاه به نامحرم یا محتوای غیر اخلاقی) اشاره دارد. خداوند در قرآن کریم به مومنان دستور می‌دهد که چشم‌های خود را از دیدن حرام فروبندند:

در فضای مجازی، به دلیل دسترسی گسترده و بی‌واسطه به تصاویر و محتوای غیر اخلاقی، امکان آلودگی معنوی چشم افزایش می‌یابد. طهارت معنوی چشم در این زمینه به معنای کنترل نگاه و اجتناب از مشاهده محتوای مضر و حرام است که می‌تواند ایمان فرد را تحت تأثیر قرار دهد.

فضای مجازی

مجازی: غیر حقیقی، غیر واقعی^۳

فضای مجازی به محیطی غیرمادی و دیجیتال اشاره دارد که از طریق ابزارهای الکترونیکی و اینترنت ایجاد می‌شود و بستری برای تبادل اطلاعات، ارتباطات و انجام فعالیت‌های مختلف فراهم می‌کند. این فضا شامل شبکه‌های اجتماعی، وبسایت‌ها، اپلیکیشن‌ها، بازی‌های آنلاین و دیگر پلتفرم‌های دیجیتال است که کاربران در آن به تعامل و ارتباط می‌پردازند.

اسلام

اسلام: تسلیم شدن، فرمان بردن، دینی که پیامبر (صلی‌الله علیه و آله) آورد^۴

اسلام یک دین توحیدی و آسمانی است که بر پایه‌ی ایمان به خدای یکتا (الله)، پیامبری حضرت محمد (صلی‌الله علیه و آله) به عنوان آخرین فرستاده، و پذیرش قرآن کریم به عنوان کتاب وحی الهی بنا شده است. واژه "اسلام" از

^۲ فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۸۵۰

^۳ فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۲۴۲

^۴ فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۴۸۶

ریشه‌ی عربی "سَلَمَ" به معنای تسلیم شدن، صلح و آرامش گرفته شده و به مفهوم تسلیم در برابر اراده و فرمان خداوند تعبیر می‌شود.

1. آثار منفی دینی فضای مجازی بر طهارت چشم

در فرهنگ اسلامی، نگاه به نامحرم چه در فضای واقعی و چه در فضای مجازی، باید با رعایت حیا و حفظ حدود شرعی همراه باشد. همان طور که اشاره شد، خداوند در قرآن، به مومنان توصیه می‌کند که از نگاه‌های نامناسب پرهیز کنند و عفاف را رعایت نمایند. این دستور در فضای مجازی نیز صادق است، زیرا تعاملات آنلاین مانند تعاملات حضوری تأثیرگذار است. در ادامه به مواردی از آثار منفی آن اشاره می‌کنیم:

الف) تضعیف ایمان

تضعیف ایمان در اثر منفی فضای مجازی بر طهارت چشم یکی از مهم‌ترین چالش‌های دوران معاصر است. فضای مجازی با ویژگی‌هایی مانند دسترسی آسان، تنوع محتوای نامناسب و جذابیت‌های بصری، می‌تواند ایمان و تقوای افراد را تحت تأثیر قرار دهد. نگاه به محتوای حرام، قلب را تاریک و از نور ایمان محروم می‌کند. در روایات آمده است: امام علی (ع): «القلب مصحف البصر»^۵ (چشم‌ها کتاب قلب هستند). هرچه چشم بیشتر به حرام آلوده شود، قلب نیز از پاکی دورتر می‌شود. تکرار نگاه به محتوای نامناسب، حساسیت اخلاقی و تقوای فرد را کاهش داده و زمینه‌ساز عادی‌سازی گناه می‌شود.

ب) کاهش حضور قلب در عبادات

کاهش حضور قلب در عبادات یکی از پیامدهای منفی مهمی است که می‌تواند در نتیجه عدم رعایت طهارت چشم در فضای مجازی ایجاد شود. حضور قلب، یعنی توجه و تمرکز کامل در هنگام عبادت، یکی از شروط اساسی برای بهره‌مندی معنوی از اعمال عبادی است. با این حال، مشاهده محتوای نامناسب در فضای مجازی می‌تواند این تمرکز را تضعیف کند و مانع از ایجاد ارتباط عمیق با خداوند شود. تصاویر و ویدیوهای نامناسبی که در فضای مجازی مشاهده می‌شوند، به راحتی در ذهن ماندگار می‌شوند. این تصاویر هنگام عبادت، بارها در ذهن مرور شده و مانع از توجه به معانی دعاها و اذکار می‌شوند. حضور ذهن، که لازمه خلوص در عبادت است، به دلیل این افکار پراکنده کاهش می‌یابد. وقتی فرد به طور مداوم با محتوای غیراخلاقی یا بی‌فایده در فضای مجازی درگیر باشد، قلب او به تدریج از یاد خدا و عبادت دور می‌شود. قرآن کریم در سوره مؤمنون می‌فرماید: «قَدْ أَفْلَحَ

^۵ نهج البلاغه، حکمت ۴۰۱

الْمُؤْمِنُونَ* الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ.^٦» این آیه به ارتباط مستقیم بین خشوع در عبادات و پاکی قلب و نگاه اشاره دارد. این فاصله‌گیری معنوی باعث می‌شود عبادت به یک عادت یا وظیفه ظاهری تبدیل شود و روح آن از بین برود. در آموزه‌های دینی، دل انسان جایگاه نور الهی است. نگاه به محرمات و غفلت از طهارت چشم، باعث تاریکی قلب و کاهش پذیرش نور معنوی می‌شود. این تاریکی مانع از آن می‌شود که فرد در عباداتش احساس آرامش و نزدیکی به خداوند کند. عدم طهارت چشم و گناهانی که از آن ناشی می‌شود، حس شرمندگی و دوری از خدا را در قلب فرد ایجاد می‌کند. این احساس می‌تواند عبادت را برای فرد سخت و سنگین کند، زیرا او ارتباط خود را با خداوند ضعیف می‌بیند.

(ج) گناه جاریه

گناه جاریه در آثار منفی فضای مجازی بر طهارت چشم در اسلام یکی از چالش‌های مهم در عصر دیجیتال است که می‌تواند تأثیرات مخرب بلندمدتی بر فرد و جامعه داشته باشد. در اسلام، گناه جاریه به معنای گناهی است که اثرات آن فراتر از زمان و مکان عمل، ادامه می‌یابد و دیگران را نیز به سمت خطا و گناه سوق می‌دهد. در فضای مجازی، این نوع گناه می‌تواند به واسطه بی‌توجهی به طهارت چشم و ترویج محتوای ناپسند گسترش یابد.

در روایات اسلامی، گناه جاریه به گناهی اشاره دارد که اثرات منفی آن همچنان باقی می‌ماند، حتی پس از مرگ فرد. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَلَهُ وَزُرُّهَا وَوَزُرُّ مَنْ عَمِلَ بِهَا»^٧ هر کس سنت بدی را پایه‌گذاری کند، گناه آن و گناه تمام کسانی که به آن عمل می‌کنند بر او نوشته می‌شود. این مفهوم در فضای مجازی نیز صدق می‌کند، زیرا محتواهای غیراخلاقی و نامناسب می‌توانند تأثیری گسترده و ماندگار بر کاربران داشته باشند.

در فضای مجازی، علاوه بر تصاویر و ویدئوهای غیر اخلاقی، انتشار گسترده مطالب گمراه‌کننده نیز از مهم‌ترین چالش‌های این عرصه محسوب می‌شود. این نوع مطالب، شامل محتوای شبهات دینی، تبلیغ باورهای انحرافی، اخبار دروغ و اطلاعات تحریف‌شده است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم ذهن و اعتقادات کاربران را تحت تأثیر قرار می‌دهند. مطالعه این مطالب، به‌ویژه در صورت نداشتن دانش کافی و تفکر انتقادی، می‌تواند به تضعیف ایمان و انحراف از مسیر حقیقت منجر شود. از دیدگاه اسلام، کسب علم و آگاهی اهمیت زیادی دارد، اما هر نوع مطالعه‌ای که به انحراف فکری و اخلاقی منجر شود، مورد نکوهش قرار گرفته است. در قرآن کریم

^٦ مؤمنون: ١ و ٢

^٧ مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ج ١، ص ٥٢١

فواید فراوان خود، با ارائه محتوای غیراخلاقی و نامناسب، تهدیدی جدی برای حفظ پاکی نگاه و استحکام بنیان خانواده محسوب می‌شود.

- **ایجاد بی‌اعتمادی میان همسران**

محتوای غیراخلاقی و ارتباطات ناسالم در فضای مجازی باعث سست شدن اعتماد میان همسران می‌شود. تماشای تصاویر و ویدئوهای نامناسب یا حضور در محیط‌های غیرشرعی مجازی، زمینه‌ساز شک و تردید در روابط زناشویی است.

- **افزایش زمینه خیانت عاطفی و فکری**

اسلام بر کنترل نگاه و پرهیز از هرگونه رابطه ناسالم تأکید دارد، اما فضای مجازی این مرزها را کمرنگ کرده است. برقراری روابط غیرشرعی در محیط‌های مجازی، خیانت عاطفی و حتی فکری را در خانواده‌ها افزایش داده و بنیان خانواده را متزلزل می‌کند.

- **کاهش کیفیت ارتباط میان اعضای خانواده**

استفاده افراطی از فضای مجازی، وقت اعضای خانواده را صرف محتوای بی‌ارزش و گاه آسیب‌زا می‌کند. این رفتار باعث کاهش تعاملات صمیمانه میان والدین و فرزندان یا همسران می‌شود و فاصله عاطفی میان آنان ایجاد می‌کند.

- **تضعیف نقش تربیتی والدین**

والدینی که خود درگیر محتوای نامناسب فضای مجازی هستند، نه تنها نمی‌توانند الگوی اخلاقی مناسبی برای فرزندان باشند، بلکه نظارت کافی بر استفاده فرزندان از فضای مجازی نیز نخواهند داشت. این امر می‌تواند منجر به گسترش ناهنجاری‌های اخلاقی در خانواده شود.

- **(ب) کاهش تعاملات سالم اجتماعی**

اسلام به عنوان دینی جامع، همواره بر اهمیت تعاملات سالم اجتماعی تأکید کرده و آن را یکی از ارکان ساخت جامعه‌ای اخلاق‌مدار و متعالی می‌داند. با این حال، گسترش فضای مجازی و استفاده نادرست از آن، چالش‌های جدی برای این اصل ایجاد کرده است. یکی از این چالش‌ها، کاهش تعاملات سالم اجتماعی به دلیل استفاده افراطی و نادرست از این فضا است که تأثیر مستقیم بر طهارت چشم و پاکی روابط میان افراد دارد.

از مهم ترین مضرات آن میتوان به افزایش انزوا و کاهش ارتباط چهره به چهره اشاره کرد. اسلام به عنوان دینی جامع و اجتماعی، همواره بر اهمیت تعاملات انسانی و ارتباطات چهره به چهره میان مسلمانان تأکید کرده است. این ارتباطات نه تنها وسیله‌ای برای تقویت پیوندهای اجتماعی و عاطفی است، بلکه راهی برای گسترش محبت، دوستی و همبستگی در جامعه اسلامی محسوب می‌شود.

به دنباله این انزوا همدلی و دستگیری مسلمانان کمتر و کمتر شده و این در حالی است که رسالت دین اسلام بر پایه زندگی جمعی و یاری رساندن به برادر خود است. الامام الصادق - علیه السلام - : «قال الله عزوجل: أَلْخَلْقُ عِيَالِي فَأَحَبُّهُمْ إِلَيَّ أَلْطَفُهُمْ بِهِمْ وَأَسْعَاهُمْ فِي حَوَائِجِهِمْ»^{۱۴}

خدای متعال می‌فرماید: مردم خانواده من هستند، پس محبوب‌ترین آنان نزد من کسانی هستند که با مردم مهربان‌تر و در راه برآوردن نیازهای آنان کوشا تر باشند.

ج) افزایش بی‌ثباتی اخلاقی در نسل جوان

یکی از آثار منفی فضای مجازی بر طهارت چشم، افزایش بی‌ثباتی اخلاقی در نسل جوان است. فضای مجازی، با ارائه انواع مختلف محتوای گوناگون و گاهی متناقض، موجب می‌شود که جوانان با دیدگاه‌ها و فرهنگ‌های مختلف روبه‌رو شوند. این مواجهه‌ها گاهی به شک و تردید در اصول اخلاقی و دینی منجر می‌شود، چرا که در این فضا، مرزهای اخلاقی و معنوی به راحتی قابل تغییر و جابجایی هستند.

در این فضا، نسل جوان می‌تواند به سرعت با محتوای نامناسب، تصاویر تحریک‌آمیز، و افکار منحرف مواجه شود که در آن صورت، دچار نوعی سردرگمی و بی‌ثباتی اخلاقی می‌شود. نگاه‌های ناپاک و تعامل مداوم با محتوای غیراخلاقی نه تنها طهارت چشم را از بین می‌برد بلکه به‌طور غیرمستقیم باعث تضعیف ارزش‌های اخلاقی و دینی می‌شود. جوانانی که در معرض این نوع محتوا قرار می‌گیرند، ممکن است تحت تأثیر آن‌ها قرار گرفته و به تدریج ارزش‌هایی چون صداقت، احترام به حریم خصوصی دیگران، و تقوا را کم‌رنگ‌تر ببینند.

فضای مجازی با تأثیرات مختلفی که بر طهارت چشم و روح انسان دارد، می‌تواند موجب افزایش بی‌ثباتی اخلاقی در نسل جوان شود. بی‌ثباتی در تصمیم‌گیری‌ها، تغییر معیارهای درست و غلط، و کاهش حساسیت به مسائل اخلاقی از پیامدهای این پدیده است. به‌ویژه زمانی که چشم در معرض محتوای ناپاک قرار می‌گیرد، ذهن جوان به تدریج به سمت پذیرش رفتارهای غیر اخلاقی و گناه‌آلود سوق می‌یابد.

^{۱۴} الکافی، ج ۲، ص ۱۹۹

بنابراین، از منظر اسلام، فضای مجازی می‌تواند عامل بی‌ثباتی اخلاقی در نسل جوان باشد که موجب تضعیف طهارت چشم و آسیب به سلامت روحی و معنوی آنان می‌شود. برای مقابله با این آسیب‌ها، توصیه می‌شود که جوانان از مصرف محتوای نامناسب خودداری کرده و به رعایت حدود اخلاقی و دینی در فضای مجازی توجه بیشتری داشته باشند.

(د) افزایش فساد اخلاقی و کاهش حیا در روابط اجتماعی

افزایش فساد اخلاقی و کاهش حیا در روابط اجتماعی به معنای گسترش رفتارها و نگرش‌هایی است که با ارزش‌های اخلاقی، دینی و فرهنگی جامعه در تضاد هستند و موجب تضعیف اصول اخلاقی و اجتماعی می‌شوند. در اسلام، حیا یک ویژگی اخلاقی برجسته است که انسان را از انجام اعمال ناپسند باز می‌دارد و در روابط اجتماعی، رعایت آن باعث حفظ حرمت و احترام متقابل می‌شود.

فضای مجازی به دلیل دسترسی آسان و گسترده به محتوای غیراخلاقی و امکان برقراری ارتباطات ناسالم، به یکی از عوامل مهم در افزایش فساد اخلاقی و کاهش حیا تبدیل شده است.

اسلام، حیا را از صفات مهم انسانی و پایه‌ای برای سایر فضایل اخلاقی می‌داند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «الْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ»^{۱۵} (حیا بخشی از ایمان است).

مهم‌ترین ثمره از بین رفتن حیا در جامعه، کمرنگ شدن مسئله حجاب است. ایجاد اختلال در حجاب به معنای تضعیف یا به چالش کشیدن رعایت پوشش و رفتارهای عفیفانه‌ای است که در اسلام به عنوان بخشی از حیا و تقوا برای زنان و مردان توصیه شده است. این اختلال می‌تواند به شکل‌های مختلف رخ دهد و افراد به جای حفظ نگاه، به دنبال تقلید از سبک زندگی نامناسب هستند. نتیجه آن کاهش پایبندی به حجاب اسلامی و تغییر ارزش‌های مربوط به عفت و حیا در جامعه باشد.

از سوی دیگر، فساد اخلاقی و بی‌حیایی از بزرگ‌ترین گناهان در اسلام تلقی می‌شود که فرد را از رحمت الهی دور می‌کند و سلامت جامعه را تهدید می‌نماید.

^{۱۵} مستدرک، ج ۸، ص ۴۶۶

نتیجه‌گیری

فضای مجازی، به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی در زندگی روزمره انسان معاصر، با وجود فرصت‌های بی‌شمار، تهدیدات اخلاقی و معنوی جدی نیز به همراه دارد. یکی از مهم‌ترین این تهدیدات، تأثیر مخرب آن بر طهارت چشم است که در تعالیم اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. طهارت چشم به‌عنوان یک وظیفه فردی و اجتماعی، ابزاری مهم برای حفظ سلامت معنوی و تقویت ارتباط انسان با خداوند محسوب می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان داد که بی‌توجهی به کنترل نگاه و مصرف نادرست محتوای فضای مجازی می‌تواند تأثیرات مخرب بر ایمان، عفاف، و سلامت روانی و اجتماعی افراد داشته باشد.

این مقاله با بررسی آموزه‌های قرآن و روایات اسلامی، راهکارهایی را برای مقابله با آثار منفی فضای مجازی ارائه داد. ازجمله این راهکارها می‌توان به تقویت آموزه‌های اخلاقی در خانواده‌ها، ارائه آموزش‌های دینی مؤثر، و استفاده از فناوری‌های نظارتی برای کنترل محتوا اشاره کرد. همچنین بر اهمیت تعاملات سالم اجتماعی، نقش خانواده‌ها در نظارت و تربیت فرزندان، و وظیفه نهادهای فرهنگی و آموزشی در ارتقاء آگاهی جامعه تأکید شد.

در نهایت، برای کاهش اثرات منفی فضای مجازی بر طهارت چشم، نیازمند یک تلاش همگانی هستیم؛ تلاشی که در آن، ارزش‌های اخلاقی و دینی نه‌تنها در سطح فردی، بلکه در ساختارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه تقویت شود. تنها از این طریق می‌توان امید داشت که نسل‌های آینده، در کنار بهره‌مندی از امکانات فناوری، در مسیر ایمان، عفاف، و معنویت گام بردارند و جامعه‌ای اخلاق‌مدار و پایدار شکل دهند.

- [1] قرآن کریم
- [2] نهج البلاغه، ترجمه ی دشتی
- [3] خمینی، روح الله، اربعین حدیث، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم، ۱۳۹۴ ه.ش
- [4] مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، انتشارات اسلامیة، چاپ اول، ۱۴۰۳ ه.ق
- [5] خزایی، مهدی، دریچه نگاه، انتشارات دانشجو، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش
- [6] صدری مهر، زهرا، حرمت نگاه آلود، انتشارات چم، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش
- [7] نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، انتشارات آل البيت، ۱۴۰۸ ه.ق
- [8] نراقی، ملااحمد، معراج السعاده، انتشارات نشر جمال، چاپ سوم، ۱۳۸۸ ه.ش
- [9] نصیری، محمد داوود، ابصار، انتشارات سیمای خورشید، چاپ اول، ۱۳۹۵ ه.ش
- [10] نراقی، ملااحمد، ج ۱، جامع السعادت، انتشارات قائم آل علی، چاپ پنجم، ۱۳۹۴ ه.ش
- [11] تبریزی، میرزا جواد، رساله لقاالله، انتشارات فیض کاشانی، چاپ دهم، ۱۳۷۵ ه.ش
- [12] علامه فلسفی، احمد، مراقبه تزکیه، انتشارات فراوان شناسی، چاپ اول، ۱۴۰۰ ه.ش
- [13] امامی، سید محمد حسین، اخلاق فضای مجازی، انتشارات سیمای فلق، چاپ اول، ۱۳۹۶ ه.ش